

Aleksandra Kojder

Starodruki w zbiorach Biblioteki Główniej Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie

Forum Bibliotek Medycznych 6/1 (11), 278-287

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mgr Aleksandra Kojder
Szczecin – PUM

**STARODRUKI W ZBIORACH
BIBLIOTEKI GŁÓWNEJ
POMORSKIEGO UNIwersYTETU MEDYCZNEGO
W SZCZECINIE**

Abstract

The article presents the oldest books in library collection of the Pomeranian Medical University in Szczecin. The attached pictures show the individual characteristics e.g. binding, handwritten notes, dedications.

Streszczenie

Artykuł prezentuje najstarsze druki będące w zbiorach Biblioteki Głównej Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie. Dołączone zdjęcia ukazują ich indywidualny charakter, np. oprawę, odręczne zapiski czy dedykacje.

Biblioteka Główna PUM, poza bogatym księgozbiorem współczesnej literatury medycznej, posiada też książki stare, cenne dla swej unikatowości, zwane starodrukami, a także cenne dzieła XIX- i XX-wieczne.

Nazwa starodruki obejmuje książki opublikowane w okresie od wynalezienia druku, tj. 1455 r. do końca grudnia 1800 r., wraz z inkunabułami, którym to mianem określa się pierwsze druki od Biblii 42-wierszowej wydanej przez Jana Gutenberga do 31 grudnia 1500 roku (do naszych czasów przetrwało 48 egzemplarzy tej najcenniejszej książki świata, w Polsce jest dwutomowa wersja na papierze, mająca oryginalną XV wieczną oprawę wykonaną przez słynnego introligatora, mistrza Henryka Costera z Lubeki – można ją oglądać w muzeum diecezjalnym w Pelplinie). Wymienione daty graniczne, określenia starodruków, obowiązują na całym niemal świecie. Do wyjątków należy m.in. Anglia, gdzie granicą jest rok 1640. Starodruki to książki składane techniką ksylograficzną (poszczególne strony tekstu wraz z ilustracjami drzeworytowymi były wycinane w tym samym klocku) oraz czcionką ruchomą (za wynalazcę czcionki ruchomej, zwanej też wymienną, aparatu do odlewania czcionek z wymiennych matryc oraz prasy drukarskiej uznaje się Johanna Gutenberga z Moguncji). Wpadł on na pomysł wybijania za pomocą stempli z twardego metalu liter w płytce metalowej, dzięki czemu uzyskiwano trwałe matryce, których można było używać wielokrotnie

do odlewania czcionek. Za wynalazcę europejskiej wersji czcionki drewnianej, później metalowej uchodzi Holender Laurens Janszoon Coster prowadzący swoją działalność w holenderskim mieście Haarlem w początkach XV wieku. I również: Jan Brito (Bruugia, Belgia), Pamphilo Castaldi (Feltre, Włochy) oraz Prokop Waldfogel - czeski złotnik działający w Awinion (Francja).

Inna, rzadziej stosowana nazwa tych ksiąg to cymelia (klejnoty – gr. keimelion), której używa się w odniesieniu do egzemplarzy szczególnie cennych ze względu na oprawę, tekst lub unikatowość.

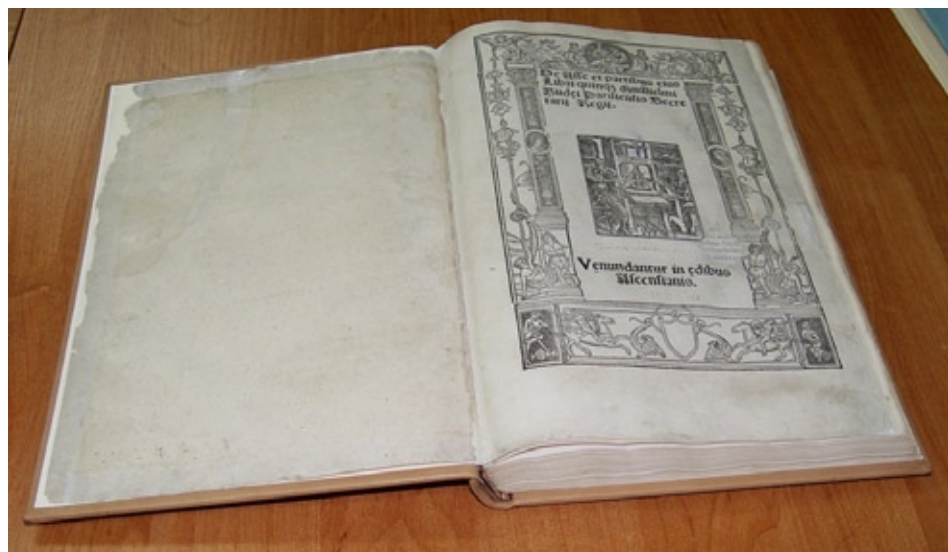
Szesnastowiecznych drukarzy zwykle uważać się za rękodzielników, gdyż sami na własny koszt składali i tłoczyli książki.

Biblioteka nasza posiada dziesięć ksiąg z XVI w., osiem z XVII w., 35 z XVIII w. (w tym trzy w języku polskim) i kilkadziesiąt XIX-wiecznych (również kilka pozycji polskojęzycznych). Stare książki z naszego zbioru to cenne przykłady sztuki wydawniczej, w pięknej oprawie skórzanej, klamrowej (ryc.1), ze znakomitymi rycinami mono- i polichromatycznymi, w małym formacie, a w treści – ciekawe porady medyczne i domowe.

Najstarsza książka w zbiorach Biblioteki PUM to *De Asse et partibus eius Libri quinque Guillienci Budei Parisiensis Secretarii Regii*. (ryc.2) Jest to traktat o starożytnych monetach wydany w Paryżu w 1513 r. Autorem jest francuski humanista Guillaume Bude (Gulielmus Budaeus, 1467-1540), który studiował prawo, filozofię, teologię

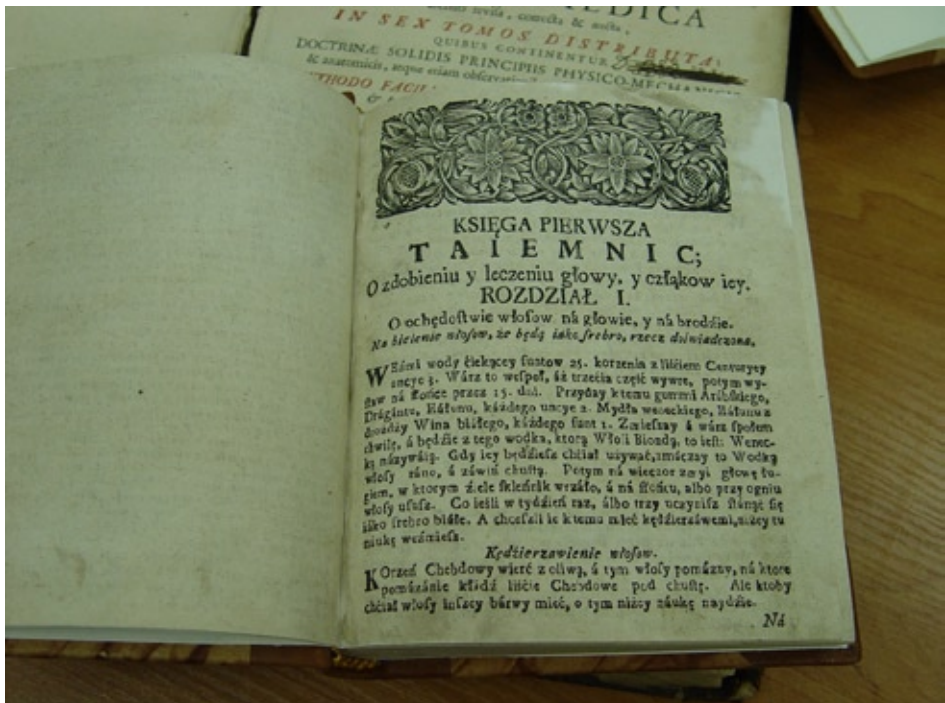
Ryc. 1

Ryc. 2

i medycynę. Był sekretarzem Ludwika XII i jego bibliotekarzem, reprezentował też króla jako ambasador u papieża Leona X. Proponował królowi powołanie kolegium do badań nad trzema językami: greckim, łaciną i hebrajskim. Brał udział w powstaniu Bibliothéque de Fontainebleau. Bude był autorem *Annotationes w XXIV. Libros Pandectarum* (1508), dzieła, które miało wielki wpływ na studia nad prawem rzymskim, i *Commentarii linguae graecae* (1529), które przyczyniło się do rozwoju badań greckiej literatury we Francji. Traktat *De Asse et partibus eius...* to jego najbardziej znana praca.

Interesującą polskojęzyczną pozycją jest „*Alexego Podemontana medyka y filozofa tajemnice; Wszystkim Oboiey Płci, nie tylko ku leczeniu rozmaitych chorob począwszy od głowy, aż do stop, bárzo potrzebne; ále y gospodarzom, rzemieślnikom, zwłaszcza przednieyszych y subtelnieyszych robot, do ich rzemiosł należących y innym wielce pożyteczne*”. Niestety, z powodu braku karty tytułowej nie można określić (jeszcze) roku wydania [1758?]. Książka została wydana w Supraślu w drukarni Wielebnych Oyców Bazyljanow, która istniała w latach 1695-1804. Jest to XVI-wieczny włoski receptariusz, zawierający recepty i przepisy na leki, a także przepisy na kosmetyki i substancje zapachowe, na tak zwane konfekty z owoców, receptury dotyczące rzemiosł artystycznych oraz przepisy na wina – w tym również wina lecznicze. Autorem receptariusza był Aleksy Pedemontanus (druga poł. XV w. – pierwsza poł. XVI w.), zakonnik i uczony alchemik. Książka cieszyła się w całej Europie rzadko spotykaną popularnością, wkrótce po ukazaniu została przetłumaczona na francuski, angielski,

Ryc. 3

flamandzki, łacinę, hiszpański, polski, niemiecki i duński, które to tłumaczenia, podobnie jak włoski oryginał, były potem wielokrotnie wznawiane (w całej Europie od połowy XVI do końca XVIII w. około 170 razy!). Niemal od początku były uwzględniane we wszystkich liczących się bibliografiach. (ryc.3)

Najstarszą polską książką w naszych zbiorach jest wydane w 1767 r. w drukarni na Jasnej Górze w Częstochowie *Compendium medicum auctum. To jest krotkie zebranie y opisanie chorob, ich rozności, przyczyn, znaków, sposobow do leczenia...*. Dzieło to nieznanego autora jest przypisywane Apolinaremu Wieczorkowiczowi (1661-1728) jako jedna z czterech prac, które opublikował anonimowo. Pozostałe to *Compendium medicum*, Lublin, 1703, *Promptuarium medicum empiricum*, Kraków, 1716, *Compendium medicum auctum* oraz *Vademecum medicum*, Częstochowa, 1721. W *Compendium...* Wieczorkowicz dokonał wyboru i przysposobił do druku wiedzę 20 wybitnych eskulapów europejskich, których nazwiska wypisane są zaraz za stroną tytułową. Na końcu książki znajduje się indeks rzeczowy, bardzo pomocny przy korzystaniu z dzieła naukowego. Sam Apolinary Wieczorkowicz w 1680 r. wstąpił do zakonu franciszkańskiego, choć nie przyjął nigdy święceń kapłańskich. Działał w licznych klasztorach w ówczesnej Polsce oraz na Górnym Śląsku jako brat zakonny. (ryc.4)

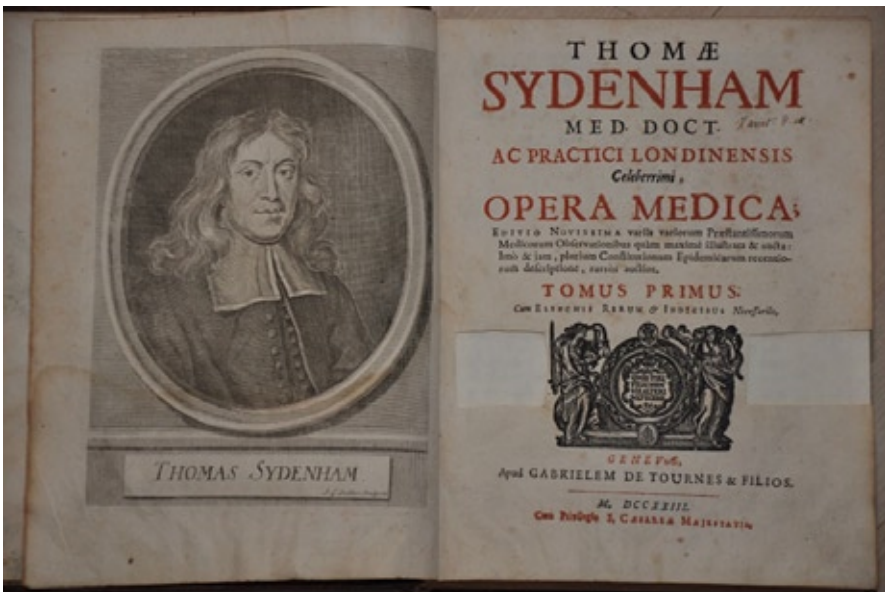
Ryc. 4

Bardzo ciekawą książką w kolekcji Biblioteki PUM jest *Cl. Galeni Pergamēni omnia quae extant in latinum sermonem Conversa*, wydana w 1561 r. w Bazyleji przez Johanna Frobenia, założyciela jednej z najznakomitszych bazylejskich oficyn wydawniczych. Są to dwa tomy oprawione razem, na końcu znajduje się sygnet drukarni Frobenia – laska Asklepiosa (częściej Eskulapa) opleciona przez dwa węże, z ptakiem u góry, trzymana przez dwie dłonie. Znaczenie Galena (129-199) dla medycyny jest porównywane z wpływem innego uczonego ze starożytnej Grecji – Hipokratesa (460-377 r. p.n.e.). (ryc.5)

Galen był lekarzem w rodzinnym Pergamonie, otaczał opieką medyczną gladiatorów, a po przybyciu do Rzymu zyskał sławę jako praktyk i jako uczoney. Doceniły go jednak dopiero następne pokolenia, a cała późniejsza medycyna korzystała z jego rzetelnych badań nad organizmem ludzkim. Galen opisał budowę układu krwionośnego, utwierdził przekonanie o jedności mózgu, rdzenia kręgowego i nerwów. Na jego poglądach o anatomii i fizjologii opierała się wiedza lekarzy arabskich, którym zakazy religijne nie pozwalały na wykonywanie sekcji czy choćby wizerunków człowieka. Niewątpliwym osiągnięciem naukowym Galena było opisanie siedmiu nerwów czaszkowych, zastawki serca oraz różnic między tętnicami i żyłami; wykazał m.in., że tętnicami płynie krew, a nie powietrze, jak sądzono dotychczas. Opisy jego są jasne

Ryc. 5

Ryc. 6

i przekonujące – zachwycił się nimi Huxley. W swoich pracach zebrał Galen wiedzę anatomiczną poprzedników i dołączył do niej obserwacje własne. Twierdził, że zdrowie wymaga równowagi między czterema składnikami organizmu: śluzem, czarną żółcią, żółtą żółcią oraz krwią. Wprowadził termin temperatury obojętnej, dla której przyjął wartość 0 stopni (wg niego zależała ona od szerokości geograficznej). Na podstawie obserwacji wpływu różnych środków na ludzki organizm wprowadził cztery stopnie zimna.

Idee Galena nawiązujące do tez Hipokratesa wywarły wpływ na nauki medyczne w ciągu kilkunastu kolejnych stuleci, a sposoby opracowywania lekarstw obowiązywały w zachodniej Europie przez 1500 lat po jego śmierci.

Kolejna pozycja to *Opera medica*, wydana w Genewie w 1723 roku przez Apud Gabrielem de Tourne et Filios. Autorem jest Thomas Sydenham (1624-1689) lekarz, który ukończył studia w Cambridge i praktykował w Londynie. Przez środowisko nazywany „English Hipokrates” zajmował się epidemiologią a opisy kliniczne wielu chorób (malarii, szkarlatyny, gorączki oraz ospy) były wzorem dla przyszłych pokoleń lekarzy. Egzemplarz zawiera wygrawerowany (miedzioryt) frontispis z portretem Sydenham, winiety na stronie tytułowej, a w tekście bogato zdobione inicjały. Opera Sydenhama zawiera liczne rozprawy o epidemiach w różnych miastach i regionach Europy z końca XVII wieku. Wśród autorów są prezentowani Ramazzini, Lister, Hamilton, Drelincourt i wielu innych. Sydenham, jako jeden z głównych badaczy zajmujących się epidemiologią, ożywił metodę obserwacji i doświadczeń. (ryc.6)

Jednym z ciekawszych starodruków w naszej bibliotece jest wydana w 1779 roku w Paryżu *Flora Parisiensis, ou descriptions et figures des plantes qui croissent aux environs de Paris* autorstwa Bulliarda. Jesteśmy w posiadaniu tylko jednego z sześciu voluminów. Jean-Baptiste Francois Bulliard, (1752-1793) [Pierre Bulliard] urodził się w Aubepierre, we Francji. Studiował medycynę w Langres, pracował w hospicjach w Paryżu. Tam też miał swoją własną praktykę. Później rozpoczął studia botaniczne w Opactwie Clairvaux, gdzie był uczniem Jeana Jacquesa Rousseau. Stał się jednym z czołowych francuskich botaników XVIII wieku. Był lekarzem, który poświęcił się naukom przyrodniczym. Jego pierwszą książką była *Flora Parisiensis*, której pierwsze wydanie ukazało się w 1776 roku. Ogromnym dziełem tego autora jest *Herbier de la France*, ta wspaniała realizacja obejmuje 4 części, łącznie 602 ryciny. Zawiera opisy wielu gatunków grzybów i roślin. Każdej kolorowej ilustracji towarzyszy opis określający części trujące, objawy zatrucia, a tam gdzie to możliwe, środki zaradcze. Bulliard był jednym z pierwszych uczonych, który do drukowania kolorowych rycin stosował mezzotintę barwną zamiast ręcznego barwienia. Wykorzystanie tej techniki pozwalało na dokładne i delikatne przedstawienie wszystkich szczegółów. Na stronie tytułowej naszego egzemplarza widnieje odręczny podpis własności, napisany piórem, Comte de Dienheim = Chotomski. Taki sam napis na końcu książki plus numer 507 (nr kolejny

Ryc. 7

w biblioteczce?). Książka *Flora Parisiensis* to typowy zielnik z pięknymi ilustracjami, opisem i klasyfikacją prezentowanych roślin. (ryc.7).

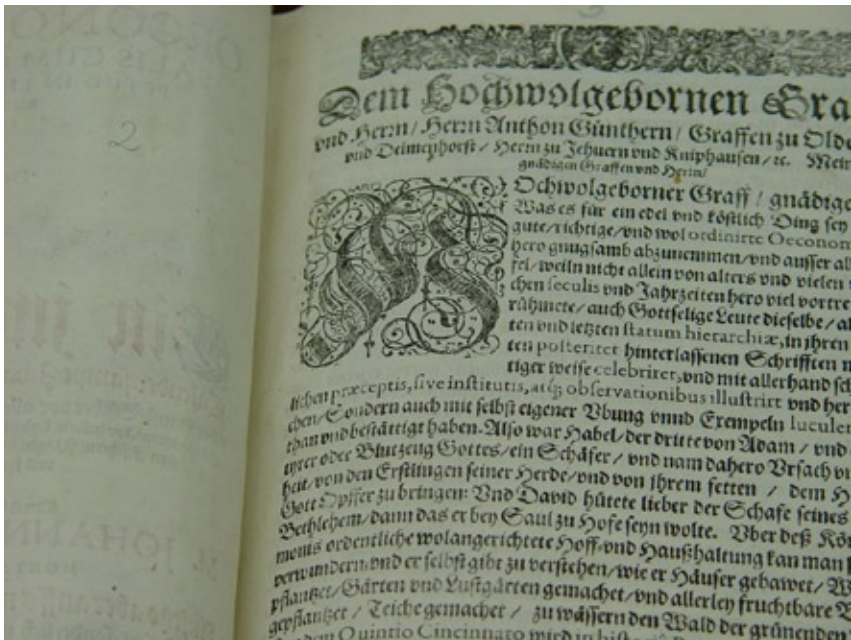
Starodruki znajdujące się w zasobach Biblioteki PUM są interesujące również z innego niż treść powodu. Przykładem jest kolekcja tzw. elzewirów. Nazwą tą określa się zwłaszcza druki najmniejszych formatów, w których wydawaniu i upowszechnianiu w Europie specjalizowała się rodzina Elzewirów. Na uwagę zasługuje seria wydawnicza tzw. republik, realizowana w latach 1625-1649. Były to tomiki o charakterze encyklopedycznym, poświęcone geografii, historii, prawodawstwu, ustrojowi, demografii i sytuacji społeczno-politycznej poszczególnych państw Europy, Afryki, Bliskiego i Dalekiego Wschodu. Tomik dotyczący Polski ukazał się w roku 1627, a w 1642 został przedrukowany. Biblioteka PUM posiada kilkanaście takich małowformatowych książek. (ryc.8)

Każdy z egzemplarzy znajdujących się w zbiorach specjalnych Biblioteki jest szczególnie i piękny na swój indywidualny sposób – poprzez treść, oprawę, exlibris, dedykacje czy odręczne zapiski, jak na przykład książka Eloya *Dictionnaire historique de la medecine*, wydana w Liege w 1735 r., z odręcznym podpisem właściciela: Józef Comte de Mniszech, comte Zamoyska Grand Maitre de Galicie 1790.

W starodrukach warte uwagi są piękne frontispisy – zdobione karty tytułowe zawierające tytuł, często nazwisko autora, datę, sygnet drukarza (wprowadzili go J. Faust

Ryc. 8

Ryc. 9

i P. Schoffer, tłocząc w 1462 r. na Psalterzu Mogunckim z 1457 r.). Wykonywane były najpierw techniką drzeworytu, następnie miedziorytu, zagęszczone elementami zdobniczymi. Często były inicjały (ozdobne pierwsze litery tekstu), winiety (ozdoby, której nazwa pochodzi od wici winnej), bordiury (obramowania zwane winieta ramkową, zamknięte ramowo dekoracje). (ryc.9)

Bibliografia

Dahl Svend: Dzieje książki. Wrocław 1965

Encyklopedia wiedzy o książce / pod red. Aleksandra Birkenmajera. Wrocław 1971

Słownik pisarzy antycznych / pod red. Anny Świderkówny. Warszawa 2001

Słownik terminologiczny sztuk pięknych / pod red. Stefana Kozakiewicza. Warszawa 1969